
Hinko GELB

KRUG STRADANJA...

Rođen je 30. oktobra 1902. godine u Zagrebu, od oca Ljudevita i majke Bete, rođene Spigl (Spiegel). Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Zagrebu, a maturirao u Karlovcu 1920. godine. Posle dobijanja diplome na Pravnom fakultetu radio je kao sudijski pripravnik u Zagrebu i Dvoru na Uni, a potom se bavio advokatskom praksom u Sremskoj Mitrovici i Zagrebu. Oženio se 1940. godine Stefanijom Ježić.

Radio je u Propagandnom odeljenju jugoslovenske armije, a od 1947. je pravni referent Saveza jevrejskih veroispovednih opština FNRJ. Iste godine postao je rukovodilac Pravnog odsjeka u Zagrebu, pri kojem je kasnije formiran i Muzejsko-istorijski sektor. Na dužnosti u Savezu radio je do 1953. godine. Umro je u Domu „Dr Lavoslav Švarc“ u Zagrebu.

Ovaj tekst iz lične arhive Hinka Gelba predat je Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu posle njegove smrti.

Dodoše i po mene... krađu što im padne pod ruke, nude mi za pare svoju intervenciju kod vrlo „uplivnih ličnosti“, pečate stan i konačno me ukrcavaju sa ženom u kamion. Putem mi jedan od tih čuvara „javnog reda i poretka“ šapnu da bi ženu mogao odmah da oslobodi za 5.000 dinara. Odbih, jer sam znao da će me prevariti i iskonstruisati podmićivanje javnih organa. Stigosmo.

... Paviljon u Zagrebačkom Zboru, na Savskoj cesti, bio je pun ljudi sa žutim trakama, koji većinom nisu bili svjesni da je to prva stanica na putu do smrti. Pred vratima paviljona, žbiri oboružani bombama

i strojnicama čuvaju ljude, koji možda u životu nisu imali oružja u ruci. Čuvaju ljude koje su dovukli nosiljkama, kljaste, žene s dojenčadima na prsima, a najveću pažnju posvećuju intelektualcima, koje odmah odijeliše u posebnu grupu. Djeca igraju dječje igre i, pritisnuta nuždom, zagađuju po prvi puta zajedničke prostorije, jer ih ne puštaju napolje. Smrad i plač...

Grupu intelektualaca odvođe odmah na prisilni rad. Dužnosnik nam je održao govor i upozorio da će svako naše protivljenje kazniti strijeljanjem i da je čišćenje zagađenih zahoda za nas, čifutske izrabljivače, počasni rad.

Morali smo da čistimo ustaške latrine golim rukama. Netom smo jedan kraj počistili, došli su drugi ustaše da pogade. Želudac nam se okretao, a kad bi se pokušali ispraviti, osjetili bi kundak u bedrima, leđima i drugdje.

Još dan-danas osjećam posljedice tog „milovanja“. Navečer, oko osam sati, dovedoše nas opet u zajedničke prostorije. Iznureni, poniženi, izmučeni... vidjeli smo da su ljudi u roku od nekoliko sati ostarili, da im oči od užasa dobiše neki staklenasti izražaj...

U pola sata dođe ustaška komisija. Predsjednik komisije je Baraković. On izda naređenje da se odmah izluče iz logora mješoviti brakovi (Židovi – arijevc). Među ostalima izlučiše mene i moju ženu ... pustiše nas. Jedna slabašna žena, kleknu pred Barakovića s krštenicom u ruci i zakle ga da je pusti zbog svog šestomjesečnog djeteta koje mora da doji.

„Dušu ste spasili, gospođo, ali tijelo niste“, bio je odgovor čovjeka, koji je odlučivao o životu i smrti. Devetsto staklenastih očiju upiljiše se u nas izlučene. Devetsto nijemih pogleda, punih mržnje i zavisti, pratiše nas pri odlasku. Devetsto nijemih pitanja bilo nam je upravljeno: „Zašto baš vi?“ „Po čemu ste baš vi to zaslužili?“ Zastidih se, porumenih i, da nije bilo moje „arijevske“ žene, koja je treznije od mene promatrala stvari, ja se sigurno ne bih odijelio od tih nesretnika. Neću nikada da zaboravim prezirni pogled dubokih i pametnih očiju Bukice Bararon. Te oči me i danas u snu progone.

Telegrafski stup... telegrafski stup... stanica. Stanica sa italijanskom trobojkom... Od Karlovca do nove hrvatsko-italijanske granice kod Plasa, na svim se stanicama vije italijanska zastava. Tužna slika mjeseca jula 1941. Vjerna je to fotografija nezavisnosti Paveličeve države. Bježimo nas četvorica, pješačimo do Plasa po kršu i šumi, oko Hreljina i Praputnjaka, spuštamo se prema Bakru, ali na cestu ne mo-

žemo zbog italijanskih perjaša. Nemamo italijanske vize. Iznenada, zapazismo na cesti procesiju u počast nekog sveca. Jurnemo prema cesti i, začas, stupali smo sa svijećom u ruci, pod zaštitom sveca kojemu sam zaboravio ime, prema Sv. Kuzmu. Dođosmo sa svijećom i na Sušak te se sakrismo kod neke familije ribara. Izdaše nas ljudi, otkriše nas, vezaše u lance i tako dođosmo pod pratnjom na Rijeku, odakle nas prebaciše u NDH kod Bakarca. Opet ustaše... opet nove muke... pobjegosmo iz krčme u Bakarcu u Kraljevicu, a odatle, opet noću, preko italijanske granice na Sušak. Interniraše nas i, preko Trsta, dospjeli smo u logor Basti, kraj Peruđe (Perugia), u Umbriji. Moram da priznam da se naši novi stanodavci kud i kamo čovječnije ponašahu od ustaša.

Pustiše nas u slobodnu internaciju u Peruđu. Prijavljivali smo se policiji tri puta dnevno. Bilo nam je zabranjeno da se družimo sa Italijanima, da posjećujemo kino i javne priredbe, da poslije sumraka izlazimo, itd. Peruđa, glavni grad Umbrije, ponosito se diže petsto metara nad morem, usred prekrasnog pejzaža. Bila je malo mjesto i ne oduvijek turistički centar. Osim redovitog univerziteta, postoji i univerzitet za strance na kojem se predaje italijanski jezik, historija italijanske umjetnosti.

Čudni su turisti u godini 1941. i 1942. posjetili i napunili Peruđu. Bilo ih je iz svih krajeva svijeta. Od švapskih studentica do katoličkih Velesrba iz Dubrovnika, od interniranih Kineza do interniranih Danaca, Holanđana, Rusa, Engleza i Madžara; od interniranih američkih konzula i njihovih činovnika do japanskih špijuna evropske zone; od rumunjskih željezno-gardista do Poljaka i Albanaca; sve se je to sletilo silom prilika u umbrijski gradić od šezdeset hiljada stanovnika. Bilo nas je, najzad, i pedesetoro interniraca iz Jugoslavije, te oko šezdesetoro studenata iz Dalmacije – tada novopečenih italijanskih državljana, koji većinom nisu htjeli da sa nama stupe u kontakt, da ih ne kompromitiramo. Centar tog kosmopolitskog društva u kojem su osim nas siromašnih interniraca dominirali razni konti, markize, štoviše i jedan „čistokrvni“ princ – bio je glasoviti hotel „Brufani“, gdje je prije više od dva decenija bio organizovan, pod vođstvom fašističkih kvadrumvira, „marš na Rim“. Život svih tih ljudi bio je bezbrižan i dobar, jer su većinom dobivali pripomoć svojih vlada preko Švicarske, koja je zastupala interese dvadeset nacija. Samo mi, internirani iz Jugoslavije, porobljeni, poniženi i izrabljeni, nismo imali nikoga da se za nas pobrine. Ljeti sam imao dojam da živim u Splitu ili drugom kojem gradu jugoslavenske rivijere; toliko se čula na ulici naša riječ. Među studentima koji se čuvahu kon-

takata sa nama internircima, nije bilo ljevičara. Časna iznimka bila je grupa albanskih studenata s drugom Fačkom na čelu, čiji je brat odigrao važnu ulogu u borbi za oslobođenje Albanije.

Jedan se penzionirani jugoslavenski ministar trudio da nam protumači ispravnost Nedićeve politike i patriotizam vojvode Pećanca. Tvrdio je da je to samo taktika. Kao najjači argument za svoje tvrdnje pozivao se na činjenicu da se u Srbiji – iako okupiranoj – službeno slavi kraljev rođendan.

Kraj takvog stanja stvari, nije čudo da nikada nije došlo do bilo kakve organizacije jugoslavenske kolonije. Između simpatizera osovine i naše grupe nije moglo doći niti do sastanka, a još manje do bližeg društvenog kontakta.

Živjeli smo silom prilika svaki za sebe. Prevodio sam kradomice, posredstvom nekih dobronamjernih Italijana, medicinske članke i tako se prehranjivao i životario sve do kapitulacije Italije.

Noću između 12. i 13. septembra 1943. pobjegao sam sa tri druga iz Peruđe. Nismo išli u grupi, već svaki za sebe. Detektivi me nisu prepoznali. Obrijao sam bradu i brkove. Tri sam vojske vidio u rasapu: 1918. godine austro-ugarsku, godine 1941. jugoslavensku i 1943. italijansku. Najbijedniju sliku pružala je italijanska vojska 1943. Vojnici u donjim hlačama, a neki samo u košulji, bježali su pred germanskim bijesom. Nahrupiše u vagone, na vagone, između spojnica, a znoj se sa njih cijedio, ne znam da li od septembarskog sunca ili straha. S takvim društvom došao sam u Terni, koji je bio sav u plamenu od bombardovanja. Nijemci okupiraše već grad i razoružашe čitavu italijansku posadu, a mi u beznadnom položaju sjedosmo kraj zgarišta kolodvora razmišljajući što da činimo. Na našu sreću, prođe neki voz s vagonima – cisternama. Popesmo se između vagona na vagonске spojnice i, držeći se čvrsto, nastavismo put do Sulmone (oko 350 kilometara).

Jak je instinkt samoodržanju. Nikada do tada nisam vjerovao da je toliko jak. Jurili smo tunelima dugačkima do tri kilometra. Crni od čađe i izmučeni opasnošću našeg položaja. Omamljeni dimom, koji nam je u apeninskim tunelima grizao oči i parao želuče, stigosmo poluonesvijesteni u Sulmonu. Probudih se u nekom podrumu... dim, dim i detonacije. Zemlja se trese. Ljudi bježe obezumljeni iz podruma. Od četvorice ostadosmo samo dvojica, a mi ležasmo nepomično. Apatija i fizička iznemoglost ne dadoše nam da bilo šta poduzmemo za naš spas. Nakon dva sata sve se smiri... Izađosmo iz našeg skrovišta, izmoreni i pode-rani, te nastavismo put pješke, seljačkim kolima po šumama i sporednim

cestama. Imali smo sreću da nas niko nije pitao za dokumente. A kako smo govorili italijanski, bilo nam je tim lakše da krijemo naše porijeklo.

Stigosmo na Jadran, kod Peskare. U grad ne mogosmo, bio je blokiran od Nijemaca, a plamen i dim video se nadaleko. Nastavismo put pješke do Frankavile. Narod pljačka vagone a Nijemci hvataju taoce. Bez predaha nastavljamo pješke do Ortone (daljnih dvadeset kilometara)... ista slika. Prespavasmo u vinogradu. Grožde, kakvo li si divno voće, služilo si nam kao jelo i piće punih dvadeset dana!

Bježi, sakrivaj se, izmiči nenaoružan pred tenkovskom silom! Konačno predosmo po ostacima bombardovanog mosta rijeku Sangro i naiđosmo na dva Rusa zarobljenika, koji pobjeغوše iz Fode. Lakše je živjeti i trpjeti u zajednici! Veseljak Miša rezaو je grančice i pravio svirale. Dani su brzo prolazili i mi stigosmo u Kazalbordio. Brzo pronađosmo starog radničkog borca tipografa Nikolu Poreku, koji sakri oba Rusa kod nekog seljaka. Za njih je bilo najteže jer nisu znali niti riječi italijanski. Paklene dane proživjesmo u tom gradiću. Bombardiran s mora, iz zraka te izvrgnut hicima topova iz susjedne Atece, bio je sve prije nego utočište. Front se je danomice približavao. Osmo britanska armija zauzela je grad Vasto, udaljen samo 15 kilometara od našeg mjesta, ali dalje nikako ne može!

Izgubili smo nadu na spas, jer su Nijemci počeli da pretražuju svaki kutić. Organizovali smo izvidnice i, čim bi se njemačka patrola pojavila, popeli bismo se na krov i čekali. Bili smo nenaoružani među nekoliko hiljada Nijemaca. Na bilo kakvu akciju probijanja preko fronta nismo mogli ni pomisliti. Jedne noći oslobodiše nas iz našeg podrumskog skloništa kanadske čete. Vratili smo se opet u ljudsko društvo bez sramotnih žutih znakova, ali još uvijek ne potpuno ravnopravni.

Koncem septembra i početkom oktobra 1943. u Bariju se nije vidjelo petokrakih zvijezda. Vojne misije nije bilo, a nije bilo ni prihvatnih stanica. Uputiše nas u neki engleski ured, a major Pol mislio je da se pitanje jugoslavenskih izbjeglica najbolje rješava tako ako ih se stavi iza žice u logor Karbonari. Protestirali smo i rekli da nijesmo zbog toga prelazili Sangro da ponovo dođemo u logor. Major nam reče da je to jedina pomoć koju može da nam pruži. Zahvalismo. U burzi rada saznasmo da se traže „čokori“, tj. brojači robe u luci. Nastupismo, plaćali su nam 70, a poslije 100 lira za noćnu službu, od ponoći do 8 sati ujutro. Neugodan je noćni jesenski vjetar u luci Bari. Još je neugodnije svjetlo reflektora koje bode oči, a ukrštaju te stalno mlazevi svjetla s desna i lijeva.

Bombardovanje Barija prekide naše novo zvanje. U luci se nije radilo, a kada se ne radi, ne jede se!

Sicilija! Koliko si se promijenila! Od kada sam te zadnji puta vidio! Mesina, nesretni grade! Osim napuštenih pasa, mačaka i nekoliko britanskih policajaca, svi te ostaviše. Jurimo kamionom divnim sicilijanskim predjelima. Plantaže narandži i limuna unose vedrinu u naše tmurno raspoloženje.

Taormina–Açireale–Riposto i konačno Catania. Svagdje nailazimo na tragove pustošenja. Neskladno staro željezo porazbacanih ratnih mašina ruši harmoniju jedinstvenog pejzaža.

A ljudi? I oni su se izmijenili! Sicilijanske ljubomore naći ćeš još samo u romanima Verge ili u čuvenoj Maskanjijevoj operi. Iščezla je potpuno. Idu Sicilijanke revno sa raznim Žoržima, Tomijima, Džonima, bez razlike da li su oni crni, smeđi, žuti. One su svojom ženskom logikom rješile rasni problem i proglasile ravnopravnost za sve one koji zveććim argumentima dokažu da su kadri da udovolje njihovim mušicama.

Deru se sicilijanski kramari jezikom koji nijedan Italijan ne razumije... Samo po gestama možeš da shvatiš što hoće i što ti nude. U toj dernjavi spazih u gužvi prvi puta jednog druga s petokrakom. Upoznasmo se... došao je iz Palerma da oslobodi neke drugove Slovence iz britanskog zarobljeništva, u koje su upali silom prilika kao italijanski vojnici. Dao nam je prvu partizansku literaturu, te nam obeća da će nas ponovo posjetiti uz druga B. L.

Zaista, dođoše. Dobili smo dozvolu da u zarobljeničkom kampu posjetimo naše Slovence. B. L. održa govor, a svi do jednog javiše se za Narodnooslobodilačku vojsku. Tako su oni htjeli... Međutim, reakcija nije dala jer su visoki italijanski oficiri divizije Sabadia intervenirali. Teškom mukom prelazili su naši Slovenci Mesinski kanal. B. L. odlete u Bari s našim deklaracijama, a dva mjeseca kasnije uputismo se i mi u našu prekomorsku bazu preko Palerma.

Palermo... „Conca d'Oro“! Bio je to sanatorij ispod Monreale, čije je svetište čuveno ne samo u Italiji već turistima čitavog svijeta po svojim umjetninama. U tom sanatoriju, šest kilometara udaljenom od centra Palerma, nalazio se jugoslavenski logor, u kojem je bilo 85 odsto kraljevaca, 10 odsto ravnodušnih, a tek 5. odsto partizana. Uprava logora bila je u rukama kraljevaca. Protežirao ih je naročito američki poručnik Klark, koji je vršio nadzor u ime saveznika. Na moju sreću, prospavao sam samo dvije noći u tom logoru. Kletve, psovke, pijančenja i

tučnjave danju i noću bile su na dnevnom redu, a američka policija imala je pune ruke posla da te junake primiri i privede k razumu. Htjeli su da nas kao robu prebace u Afriku. Zahtjevali smo da nas prebace u Bari. Konačno smo uspjeli kod savezničkih vlasti.

U Bariju dobio sam raspored za štab 26. divizije na Visu. Prije toga posjetih kao partizan Peruđu i Rim, odakle sam avionom odletio u svoje odredište. Čudni osjećaji me obuzeše. Nakon pune tri godine, stupih ponovo na teritorij zemlje odakle me je protjerao varvarski bijes. Trebalo je da prođem na tisuće kilometara da uzmognem služiti pravoj narodnoj vlasti. Ustaše se pod udarcima Narodnooslobodilačke vojske razbježaše, a nadam se da će i ustaški duh, koji još nije posve iskorijenjen, naskoro nestati.

Krug se zatvara. Zatvara se sve više. Divizije VIII udarnog korpusa u bratskoj saradnji s ostalim jedinicama tuku neprijatelja gdje stignu. Proći će uskoro i zagrebačkim Savskim mostom. Proći će – a nadam se i ja sa njima – Savskom cestom, kraj onog čuvenog zatvora, odakle sam počeo svoj put.

Želja autora se ispunila. Četrnaestog maja 1945. godine prošao je Savskom cestom kapetan Štaba Četvrte armije političko-propagandnog odeljenja, Hinko Gelb.